

Александровська В. М.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ІДЕАЛЬНОГО ОБРАЗУ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглядається ідеальний образ та його взаємозв'язок з ідеальним, відокремлюється у філософії та науці дефініція ідеального і ідеального образу, прикладний характер та його соціальні функції, соціальна природа.

Ключові слова: *ідея, ідеал, ідеальне, ідеальний образ*

В статье рассматривается идеальный образ и его связь с идеальным, определение в философии и науке идеального и идеального образа, прикладной характер и его социальные функции и социокультурная природа.

Ключевые слова: *идея, идеал, идеальное, идеальный образ,*

This article considers ideal model and its relations to ideal, differ in the philosophy and science definition of the ideal and ideal of model, applied character and its social functions and social nature.

Key words: *idea, eidos, ideal, ideal model.*

Однією з актуальних проблем психологічної науки загалом і кожного індивіда зокрема є проблема прийняття навколишнього світу, адаптація до нього кожної людини, і формування нею образу своєї особистості. У зв'язку з цим мета нашого дослідження – виявити стан цієї проблеми у сучасній науковій думці. Завдання роботи – вказати природу та гносеологічне коріння ідеального образу як такого.

Проблема образу досить активно досліджується в сучасній філософії та науці. Так, А. Я. Анцупов і А. І. Шипілов у “Словнику конфліктолога” вказують, що “образ – суб’єктивна картина світу чи його фрагментів, що включає самого суб’єкта, інших людей, простір” та ін. У “Великому психологічному словнику” образ – це чуттєва форма психічного явища, що має в ідеальному плані просторову обумовленість. У “Словнику аналітичної психології” В. Зеленський визначає образ як “контекст, у який укладено символ як особистий, так і колективний”. У “Глосарії з політичної психології” зазначається, що “образ – картина реальності та/або її окремих аспектів” (включаючи самого суб’єкта). У “Глосарії психологічних термінів” Н. Губин зауважує, що “образ – суб’єктивна представленість предметів навколишнього світу, обумовлена як чуттєво сприймана”. Для Д. Халперн у “Психології критичного мислення” “образ – це відображення чогось у мозку у вигляді своєрідної картини”. В. П. Дудьєв у роботі “Психомоторика: словник – довідник” вважає, що “образ – результат і ідеальна форма відображення в свідомості людини предметів і явищ матеріального світу”. Низка авторів – Б. А. Душков, Б. А. Смирнов, А. В. Корольов – в “Енциклопедичному словнику: Психологія праці, управління, інженерна психологія, ергономіка” пишуть про те, що “образ – це ідеальний продукт людської діяльності; суб’єктивний феномен, що виникає в результаті предметного відображення”. У короткому “Словнику психологічних термінів” підкреслено: “Образ – суб’єктивна узагальнена картина світу (предметів, явищ), що складається в результаті переробки інформації”. У “Оксфордському тлумачному словнику з психології” зазначено, що “термін “образ” походить від латинського слова, що означає імітацію”. У роботі “Прикладні аспекти сучасної психології: терміни, закони, концепції, методи”. Н. І. Конюхов наголошує, що “образ – форма відображення об’єкта, явища у свідомості, суб’єктивна картина світу”.

Сучасна соціальна філософія та соціальна психологія вбачають в образі людини відображення соціокультурних процесів і явищ культури сучасного соціуму, це проекція соціокультурних змін. Це свідчить про те, як зауважує І. Г. Сощенко, що “культура суспільства здатна висловити свою сутність в такій унікальній формі буття, як образ людини. За образом людини того чи іншого культурного періоду розвитку суспільства можливо судити про особливості буття, життєвого світу людини певної епохи. Не втрачає цю особливість і інформаційне суспільство, яке розвивається, щобільше, небувала раніше швидкість появи деяких процесів соціокультурного буття сучасного суспільства відбивається, перш за все, у свідомості людини”.

І хоча соціокультурний зміст сучасних суспільств дуже різноманітний і строкатий з різних причин, – історичних, етнічних, – деякі автори стверджують, що навіть в цьому онтологічному різноманітті має місце можливість говорити про цілісність образу аж до його стереотипізації. Так, В. Ф. Петренко підходить до цього питання з погляду оновлення методологічної спрямованості, що дозволило йому виділити образи-типажі як форми соціальних стереотипів. Він зазначає: “Важлива в першу чергу

методична спрямованість, пов’язана з апробацією психосемантичних методик для дослідження стереотипів буденної свідомості стосовно сфери сприйняття професій. Схема побудови експерименту може слугувати гарною ілюстрацією психосемантичного підходу до дослідження стереотипів буденної свідомості, легко переноситься на сферу подібних завдань з реконструкції образів-стереотипів представників різних масових професій, наприклад, образів типового лікаря, вчителя, інженера і т. ін., якими вони виступають для різного контингенту населення” [10].

П. М. Шихирев розглядає регуляторну роль образу – стереотипу як носія соціальних настанов [16, с. 280]. А. Н. Леонтьєв також зазначав, що образ – стереотип – це такий собі “стандартизований інваріант особистісного сенсу” [7, с. 168].

В. Ф. Петренко чітко визначає: “Одну з форм соціального стереотипу, що є схематизованим поданням про тип особистості, характерної для певної людської спільності, ми будемо називати стереотипом-типажем. Професійним стереотипом-типажем ми називаємо персоніфікований образ самої професії, або, іншими словами, узагальнений образ типового професіонала. Якщо соціальна роль – це узагальнений нормативний спосіб поведінки, поведінковий еталон, що приписується людині й очікуваний від нього як вид представника певної соціальної групи, то типаж – це швидше схематизоване уявлення про особистість, характер і способи поведінки людини в неформальному особистісному спілкуванні” [10].

Однак образ – це не тільки стереотип, образ – це ще й знак, причому знак, що функціонує в певному напрямі. У роботі “Розвиток вищих психічних функцій” Л. С. Виготський надає великого значення знаку, який може бути будь-яким знаряддям. Л. С. Виготський підкреслює: “Знак завжди спочатку є засобом соціального зв’язку, засобом впливу на інших і тільки потім виявляється засобом впливу на себе [3, с. 164]. Коментуючи Л. В. Виготського, В. Д. Шинкаренко зауважує: “В засадах аналогії між знаком і знаряддям лежить опосередкована функція. Між знаком і знаряддям є розходження, які містяться в напрямі. Знаряддя спрямоване зовнішньо і слугує для впливу на об’єкт, слугує для підкорення природи, а знак, спрямований всередину, слугує для оволодіння своєю власною і чужою поведінкою, знак, спрямований на володіння іншою людиною” [14, с. 48].

У своїй вищезазначеній праці Л. С. Виготський формулює загальний теоретичний закон культурного розвитку людства. Він пише: “Всіляка функція в культурному розвитку дитини з’являється на сцені двічі, в двох планах, спершу в соціальному, потім психологічному, спочатку між людьми як категорія інтерпсихічна, потім з середини дитини, як категорія інтрапсихічна” [3, с. 617]. Тобто образ і його коріння формується у соціумі, проходить соціальне буття з усіма його архетипами і перетворюється на знак, що завершується на новому рівні буття – у сфері культури – як внутрішньої культури людини, так і зовнішньої культури навколишнього світу. Те ж саме пише В. Д. Шинкаренко: “Те, що спочатку сприймається як зовнішнє, потім переходить всередину і вже розглядається як внутрішнє. Таким чином, відбувається оволодіння власними психічними функціями, на підставі яких будується соціальна поведінка” [14, с. 48].

У кожному новому поколінні спрацьовує цей механізм передачі та розвитку соціальних взаємин і культури. Кожне наступне покоління на основі старих поколінь не просто адаптується до соціокультурної спадщини, а бере від них готові моделі поведінки і розвиває їх надалі в умовах нового рівня соціокультурного розвитку людства.

Образ – це модель поведінки, що ґрунтується на соціокультурному досвіді людини, це культурний навик. Образ – це наслідок, результат не органічного розвитку людини, а соціокультурного, який історично трансформувалася із покоління в покоління.

Треба згадати про те, що Л. С. Виготський дуже високо цинив культурну сферу, в якій вбачав багато функцій, користуючись якими людина могла б захистити себе від всіляких негараздів. Він зазначав, що культурний розвиток є тією сферою, в якій може компенсуватись нестача розвитку. “Там, де неможливий подальший органічний розвиток, – писав він, – безмежно відкритий шлях культурного розвитку” [12, с. 735]. За образом як соціокультурним феноменом можна багато чого побачити і зафіксувати в людині, безпомилково продіаностувати стан і рівень розвитку її душі, тому що культурний розвиток має свої внутрішні закони, стадії та свою внутрішню логіку.

За образом – не тільки соціокультурна гносеологія людини чи суспільства, що відображені в стандартних моделях поведінки. За образом стоїть щось більше – поняття.

Л. С. Виготський виділяє три щаблі в розвитку понять у дитини, за якими стоять історико-культурні детермінанти мислення і мови. Щодо образу, то на першому щаблі формується синкретичний образ, асоціативний комплекс, асоціативні зв’язки – серцевини майбутніх комплексів. Щодо цього приводу, Л. С. Виготський зауважує: “Назвати предмет для дитини в цю пору означає назвати його прізвисько”, яке, насамперед, виконує функцію об’єднувати в собі не тільки один предмет [3, с. 131].

На другому щаблі, за Л. С. Виготським, формуються механізми дифференціації в мисленні, в мові, в предметах. “Таке мислення, – підкреслює дослідник, – засновується на наочному і практичному досвіді дитини... Якщо в основах синкретичних образів лежать насамперед емоційні суб’єктивні зв’язки між вра-

женнями, які дитина сприймає за зв'язок речей, якщо в основі асоціативного комплексу лежить нав'язлива схожість ознак окремих предметів, що постійно повертаються, то в основі колекції лежать зв'язки і відносини речей, які устанавлюються в практично впливовому і наочному досвіді дитини" [3, с. 133].

Третій щабель – комплексне мислення – має “наочно-конкретний і образний характер” [3, с. 131], у результаті чого “створюється комплекс, який об'єднує за допомогою дифузних, невизначених зв'язків наочно-конкретної групи образів або предметів” [3, с. 135].

Розвиток людини починається з того місця, де зупинився розвиток тварин. Людина стає людиною тільки під впливом правил, сформованих культурою. Це аксіома, яка не потребує доказів. Будь-яка культура, навіть примітивна, містить у собі систему правил, які формують не тільки правила соціальної поведінки, а й систему уявлень про створення світу і людини, про їх пристрої і мешканців, про непроявлений у вигляді відчуття світу, який називають надприродним світом з усіма можливими його мешканцями. Ці уявлення дуже важливі для будь-якої культури незалежно від ступеня і рівня її розвитку, вони формують уявлення або систему правил про устрій світу, чому він такий, а не інший, про людину, її життя і смерть. “Навоколишній світ, у якому живе людина, – зазначає В. Д. Шинкаренко, – є природною моделлю, в основі якої лежать правила пристрою цього світу, і ці правила можуть розглядатися як певна модель, що лежить в основі правил культури” [14, 141]. Далі “Правила, – зауважує, – це якась схема, яка накладається на якийсь предмет, щоб його включити в систему мислення. Для тварин такою системою є інстинкти, які обслуговують біологічні потреби організму. Правила людини простягаються значно далі інстинктів і дозволяють освідомлювати і самі інстинкти та світ за межами інстинктів” [14, с. 141]. “Те, що вся сучасна культура і людина є системою правил і транслюється як система правил, очевидно” [14, с. 141]. “Бог не тільки створив людину, а й дав йому розум, який і є система правил, а все інше – це всього лише відтворення правил” [14, с. 141]. “Ймовірно, що є тільки один механізм для існування і постійного відтворення культури, щоб вона не згасла в звіриних інстинктах людини, цим механізмом є звичайний тваринний страх... Роль страху в житті безписьменних культур розглянута в роботах Леві-Брюля” [14, с. 141].

Культура як система правил не тільки діє як механізм примусу до чого-небудь; правила також роз'яснюють ту чи іншу поведінку в суспільстві, різні можливості та заборони навоколишнього світу й суспільства, і через роз'яснення примушують людину дотримуватися їх. Правила – це світ, в якому живе людина, і чим швидше розвивається сучасне людство, тим більше воно занурюється у світ, який заснований на правилах. Тому необхідно розуміти, що правила – це можливості й обмеження, які накладаються на дії, вчинки людини, а також на її думки. Вони формують особливий внутрішній знаково-смысловий простір, який має інтерсуб'єктивну природу, в результаті чого відбувається знаково-смыслове осмислення й усвідомлення навоколишнього світу, природи людини, соціальної структури суспільства та його культури. Правила визначають межі свідомості, тобто зміна правил дозволяє конструювати реальність, а не просто бути пасивним споживачем чуттєвого сприйняття світу. Конструювання правил дозволяє конструювати реальність, тобто створювати новий знаково-смысловий інтерсуб'єктивний простір. Людина з розвитком цивілізації непомітно для себе все більше занурюється у віртуальний простір, не тільки в те, що знаходиться всередині нього, але й в активно створюване у вигляді оцифрованого технічного світу, який для багатьох стає більш привабливим, ніж реальний світ [14, с. 138].

Свій внесок у цю проблематику здійснив З. Фрейд. Ілюстрацією відмінності між ідентифікацією “Я” і заміною ідеалу “Я” слугували у Фрейда приклади, почерпнуті з попереднього розгляду двох видів людських мас, тобто війська і християнської церкви. У війську солдатів науковець робить своїм ідеалом полководця і ідентифікується з іншими солдатами. І хоча, як кажуть, поганий той солдат, який не мріє стати генералом або полководцем, однак ідентифікація з ним ставить його в смішне становище. У церкві справа йде трохи інакше. Кожен віруючий бачить у Христі ідеал, ідентифікується з іншими віруючими, але, крім цього, церква претендує на те, щоб в ім'я загальної любові віруючий ідентифікувався з Христом. Відзначаючи це, З. Фрейд критично поставився до подібних вимог церкви, вважаючи, що можна бути хорошим християнином, любити людей, але не ставити себе на місце Христа і не вимагати від себе сили його любові [14, с. 542].

Здійснений З. Фрейдом поділ на “Я” і ідеал “Я” поставило вченого також перед необхідністю розглянути питання про те, що відбувається з людиною, коли “Я” збігається з “Я” ідеалом чи, навпаки, між ними виникає напруженість. Порушення цього питання приводило до осмислення психічних захворювань, викликаних можливими конфліктними ситуаціями між сексуальними потягами і потягами “Я”, а також тих випадків, коли психічно задіяними виявлялися взаємини між “Я” і ідеалом “Я” [14, с. 542].

Розглядаючи ці взаємини, З. Фрейд вважав, що збіг “Я” з ідеалом “Я” дає відчуття тріумфу. Якщо ці психічні інстанції зливаються між собою таким чином, що тріумфальний достаток переважає сам по собі, не порушений ніякою самокритикою і докорами на свою адресу, то у людини може розвинутиися манія. Якщо між обома інстанціями простежується розкол, коли ідеал “Я” нещадно засуджує Я, зводя-

чи його на рівень самоприниження і неповноцінності, то людина впадає в меланхолію, в меланхолійну депресію [14, с. 542].

Психоаналітичне дослідження неврозів ґрунтувалося на виведенні їх симптомів з витісненою сексуальністю. З урахуванням поділу психіки на "Я" і ідеал "Я" З. Фрейд модифікував свої попередні уявлення про неврози. Він висловив припущення, що симптоми психічних захворювань варто також виводити з загальмованих за метою прагнень людини, придушення яких цілком і повністю не вдалося або ж звільнило місце для повернення до витісненої сексуальної мети. Цій обставині відповідає те, що невроз свідчить про втечу людини з масової освіти і робить його якби асоціальним [14, с. 542].

Невроз виявляється надзвичайно багатим за своїм змістом, оскільки він охоплює різноманітні взаємини як між "Я" і об'єктом, незалежно від того, збережено чи об'єкт, покинутий або відновлений в "Я", так і між "Я" і його ідеалом "Я" [14, с. 542].

Проте культура формує ідеалізований образ себе – образ "Я". На думку М. Шиффмана, ідеальний образ "Я" – це прихована картина самих себе, причому в тому вигляді, яким би людина хотіла себе бачити. "Такий ідеалізований образ "Я", – зазначає М. Шиффман, – не цілком свідомий, насправді більша його частина, подібно айсбергу, прихована. Як і будь-яке приховане почуття, цей образ ірраціональний, перебільшений і властивий більш ранньому, дитячому рівню міркувань. Абсолютно ідеальний батько (чії діти завжди щасливі), абсолютно ідеальна дружина (яку ніколи не дратує чоловік, що б він не робив, яка готова ділити з ним всі його інтереси), абсолютно самодостатній дорослий (ні від кого і ні в чому не залежний) і т. ін. Всі ці неможливі, фантастичні вимоги, які зрілий розум відкинув би як абсурдні, якби піддав він їх реалістичному дослідженню та оцінці. Однак образ "Я" прихований, і тому ми мимоволі дозволяємо йому визначати наші настанови та дії: "Темно, – зазначає З. Фрейд, – ми завжди намагаємося відповідати нашій внутрішній картині. Як і будь-який прихований мотив, це призводить до проблем. Нездійсненні вимоги нашого образу "Я" нерідко вступають у суперечності з іншими прагненнями. Часом трапляються навіть два образи "себе", які конфліктують і які тягнуть в різні боки. Починаються страждання: вас мучать зовнішні емоції, наприклад, тривожність або депресії, або фізичні симптоми, наприклад, головний біль або напруга, як додає З. Фрейд.

Таким чином, розглянута нами проблема дослідження, а також знайомство з відповідною літературою дозволяє дійти таких висновків.

По-перше, порушена нами проблема ідеального образу активно вивчається філософією та різними видами знання.

По-друге, вчені доводять, що ідеальний образ – це соціокультурне явище, рефлексія особистості згідно з її розвитком.

По-третє, актуальність цієї проблеми не викликає сумніву і потребує подальшого аналізу.

Література:

1. Бернштейн Н. А. О построении движения. – М. : Наука, 1990.
2. Выготский Л. С. Психология. – М. : ЭКСМО– Пресс, 2000. – 1008 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.
4. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. – М. : АСТ, Харвест, 1998. – С. 409.
5. Ильенков Э. В. Диалектика идеального // Ильенков Э. В. Философия и культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 229-274.
6. Лейбин В. М. Психоанализ. – СПб.: Питер, 2002. – 576 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975. – 303 с.
8. Панферов В. Н. Когнитивные эталоны и стереотипы взаимопонимания людей // Вопросы психологии. – 1982. – № 5. – С. 139-141.
9. Петренко В. Ф. Экспериментальная психосемантика: исследование индивидуального сознания // Вопросы психологии. – 1982. – № 5. – С. 23-25.
10. Петренко В. Ф. Семантический анализ профессиональных стереотипов // Вопросы психологии. – 1986. – № 3. – С. 133.
11. Самуэлс Э. Юнг и постюнгианцы. Курс юнгианского психоанализа. – М. : "ЧеРо", 1997. – 443 с.
12. Сощенко И. Г. Образ человека в социокультурном пространстве информационного общества / Автор. на соиск. уч. степени канд. филос. наук. – М. : Ставрополь. – 2007. – С. 186.
13. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого "Я". – Тбилиси : Мерани. – 1991. – 22 с.
14. Шинкаренко В. Д. Нейротипология культуры. – М. : Ком Книга, 2005. – 198 с.
15. Шиффман М. Лицом к подсознанию. Техники личностного роста на примере метода самотерапии. – М. : Психотерапия, 2007. – 236 с.
16. Шихирев П. Н. Социальная установка как предмет социально-психологического исследования // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М., 1976. – С. 278-294.